

Makedonya’da Eşkîyalık ve Bulgar Asi Çakalarof***Banditry in Macedonia and Bulgarian Rebellious Çakalarof*****Mehmet AK***

Özet: Osmanlı Devleti açısından 19. yüzyıl hızlı gelişmelerin yaşandığı bir dönem olduğu gibi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti’nin Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinin bulunduğu Balkan topraklarında, “*Makedonya Sorunu*” ortaya çıkarılmıştır. Balkanların en stratejik noktalardan biri olan Makedonya coğrafyası görünürde Balkan ülkelerinin perde arkasında ise Avrupalı büyük devletlerin çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Makedonya’ya tek başına sahip olmak isteyen Bulgarlar, izledikleri çete ve anarşi yöntemiyle halk arasında korku salarak demografik yapıyı kendi lehlerine değiştirmeye çalışırken Balkan savaşlarına kadar devam eden kargaşa ortamında Sırp ve Yunanlılar da Makedonya’ya göz dikince aralarında kıyasıya bir mücadele başlamıştır. Bulgar çıkarlarına hizmet etmekle birlikte Makedonya İç Devrim Örgütünün etkili voyvodalarından birisi olan Çakalarof, yürüttüğü çete faaliyetleriyle Makedonya’yı kan gölüne çevirmiştir.

Anahtar Sözcükler: Balkanlar, Makedonya, Çakalarof, çete, komite

Abstract: For the Ottoman State, the 19th Century was a period of fast changes in which “*The Macedonia Problem*” was exposed in the Balkan cities of Kosovo, Monastir and Salonika, with the agreements of Ayastefanos and Berlin signed after the 1877-1878 War between the Ottomans and the Russians. Being a strategically important place, Macedonia was seen as a land of conflicts for gaining profit amongst the Balkan States. However, a closer look at the problem will reveal that European States played a major role behind the scenes. Aiming to capture Macedonia, Bulgarians, while trying to change the demographic structure to their profit through employing gang-style and anarchic methods and creating fear in public, caused a fight amongst Bulgarians, Serbians and Greeks. Çakalarof, who was one of the effective Voyvodas of the Macedonia's Inner Revolution Organisation, turned Macedonia into a cruel land of terror.

Keywords: The Balkans, Macedonia, Çakalarof, gang, committee

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla üç kıtada toprağı bulunan büyük bir imparatorluk görünümünde girmesine rağmen idari, mali ve askeri alanda yaşanan sıkıntılar devam etmekteydi. İktisadi ve siyasi birlik önemini kaybettiği için merkezî otorite önemli ölçüde gücünü yitirmiş ve imparatorluk dağılma sürecine girmişti. Ardı arkası kesilmeksizin devam eden sıkıntılar ve çoğu büyük buhranlar, parçalanmalarla neticelenmekteydi (İnalçık, 1992, 1-2). Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya’nın rekabet alanı haline gelen Osmanlı Devleti’nin Balkan topraklarındaki etnik gruplar bu devletlerin çıkarları doğrultusunda kullanılmakla birlikte belirli aralıklarla Osmanlı Devleti’nden koparılmaktaydılar (Ercan, 2007, 369-371). Aynı zamanda bu yüzyıl, Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet’in ilanı ile değişim açısından hızlı gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak da dikkat çekmektedir.

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, mehmetak_07@hotmail.com

Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde ettiği Ortodoksları himaye hakkını sadece Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalede bulunmak için değil aynı zamanda Balkan uluslarını Osmanlı Devleti'nden koparmak için bir vasıta hatta Ortodoks Hristiyanlar arasında Rusya'ya siyasal bir destek oluşturmak amacıyla yasal bir temel olarak da kullandı. Panslavizm düşüncesiyle Hristiyan Ortodoksluğu pekiştiren Ruslar, bunu siyasal bir milliyet olarak gördükleri gibi Osmanlı vatandaşı Hristiyanlardan da aynı şeyi bekliyorlardı (Karpat, 2004, 212, 217-218). Zira Ortodoksları etki altına alan Ruslar, Ortodoks Hristiyanlığı siyasal bir ideoloji haline getirmekle kalmadılar hatta bu ideolojiyi Osmanlı Devleti'ne karşı Ortodoks Hristiyanları harekete geçirmek için de kullandılar (Taştan, 2006, 438).

Bütün engellemelere rağmen her yolu deneyen Rusya, Balkanlarda uyguladığı Panslavizm politikasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarını bölüp parçalamak ve Balkanları kontrolüne almak için diğer devletlerle rekabeti sürdürürken her defasında azınlıklar adına Osmanlı Devleti ile savaşmaktan geri durmadığı gibi adım adım etnik grupları Osmanlı Devleti'nden koparmayı başarmıştır. Özellikle Rusya ile yapılan Doksanüç Harbinden sonra imzalanan 1878 Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Büyük Bulgaristan, güçler dengesini altüst ettiği için İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın girişimiyle bundan birkaç ay sonra Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Büyük Bulgaristan'ın önu kesilerek Bulgar Prenslığı, Doğu Rumeli ve Makedonya olmak üzere üçe bölündüğü gibi Makedonya ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devletine iade edilmiştir (Armaoğlu, 1999, 522, 526).

Berlin Antlaşmasına rağmen Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Büyük Bulgaristan'ı kurmayı ilke edinen Bulgarlar, bu sınırlara sahip olabilmek için her yola başvurmaktan geri durmadılar. Avrupa devletlerinin desteğini arkasına alarak başta komite ve çete faaliyetleri olmak üzere yaptıkları çalışmalar neticesinde Doğu Rumeli'nin, Bulgar Prenslığı tarafından 1885 yılında ilhak edilmesiyle (Oğuz, 1988, 164-165) amacına bir adım daha yaklaşan Bulgarların bundan sonraki hedefi Makedonya'yı da topraklarına katarak Ege Denizine inmekti (Karal, 1983, 147). Bulgaristan'da 1902 yılı Eylül ayı içerisinde yapılan Şıpka şenliklerinde Rus heyetinde bulunan ve Bulgarlara olan hayranlığıyla bilinen General İgnatiyef, yapmış olduğu konuşmada: *"Ben Bulgarları 1862'den beri sevmeye başladım. Bu muhabbetim hür olan Bulgarlara da hür olmayanlara da şamildir. Bunların indimde farkları yok ise de bugün meylim esaret altında bulunan Makedonya Bulgarlarıdır. Balkan yarımadasında huzur ve asayişin emin çaresini, ilacını vaktiyle ben bulmuştum. O da Ayastefanos muahedesine koyduğumuz 'Büyük Bulgaristan' idi. Lakin bu ilacı kullanırmak mümkün olamadı. Ben sağlığımda yaptığım gibi ölümümden sonra da bütün Bulgarlara bu ilacı tavsiye ederim. Ayastefanos muahedesinin gösterdiği Bulgaristan'ın ihyasını Bulgar babalar evlatlarına vasiyet etsinler. Ben bunu elde etmek için Bulgarlara her türlü vasıtalara müracaat etmelerini, dövüşmekten, savaşmaktan çekinmemelerini nasihat ederim."* derken âdeta Bulgaristan'ın isteklerine tercüman olmuştu (İrtem, 1999, 297).

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan Makedonya, Osmanlı mülki idaresinde resmî bir terminoloji olarak kullanılmadığı (Beydilli, 1989, 77) gibi Vilayet-i Selâse diye adlandırılan Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleriyle bunlara bağlı kaza ve köylerden meydana gelmekteydi. Coğrafi konumu ile stratejik bir öneme haiz olan Makedonya, yüksek dağ sıraları ile birbirinden ayrılmış, farklı iklim özelliklerine sahip, birçok havzadan oluşmaktadır. Makedonya'nın deniz yolu ile dünyaya açılmasını sağlayan Selanik Limanı bölgenin önemini büsbütün arttırdığı gibi Vardar Ovası Tuna Nehri, Struma Ovası ise Sofya'yı orta Avrupa üzerinden Ege Denizi'ne bağlamaktadır. Ohri, Manastır ve Florina hattından Adriyatik Denizini Ege Denizine bağlayan Via Egetia yolu da önemli geçit noktalarından biridir (Saatçi, 2002, 47).

Dinî olarak Müslüman, Hristiyan ve Musevilerin yaşadığı Makedonya'da etnik olarak Türk, Arnavut, Bulgar, Yunan, Sırp, Eflak, Yahudi ve Çingene olmak üzere çok sayıda farklı unsur bulunmaktadır (Saatçi, 2006, 554). Zira Makedonya'nın bu çok dinli ve çok dilli yapısı kullanılmaya müsait bir görüntü sergilerken özellikle Bulgarlar, Makedonya'ya tek başlarına sahip

olmanın hayalini kurmaktaydılar.

Onsekizinci yüzyılım ikinci yarısından itibaren Paisiy, Sofroniy ve Petir Beron’un çalışmalarıyla uyanan Bulgar milli bilinci Panslavizm’le gelişirken 12 Mart 1870 tarihinde kurulan Eksarhlıkla önemli ölçüde güç kazandığı (İpek, 1999, 5, 7) gibi Bulgarlar dinî bağımsızlığı milli bağımsızlıkla pekiştirme peşine düştüler. Eksarhlığın kurulması ile Fener Rum Patrikhanesinin boyunduruğundan kurtulan Bulgarlar, Eksarhlık aracılığı ile Bulgar milliyetçiliğini kullanarak halkı tahrik etmeye başladılar. Bulgarların patrikhaneden ayrılmış olmaları Yunanlılarla olan rekabeti arttırmakla (Şentürk, 1992, 221; Jelavich, 2006, 374) birlikte Babıali’nin, Makedonya’da piskoposluk açma hususunda Bulgarlara verdiği izin Bulgarlar adına koparılan önemli bir taviz oldu. Makedonya’da 1890 yılında dört, 1897 yılında ise üç olmak üzere açılan yedi piskoposluk Bulgarların Makedonya’daki durumlarını rakiplerine karşı oldukça güçlendirdi (Anderson, 2001, 280).

Yaşanan rekabet Türk hâkimiyeti altında bulunan Makedonya coğrafyasında gittikçe şiddetlenirken Makedonya’daki durumu kendi lehlerine değiştirmek isteyen Bulgar, Yunan ve Sırp hükümetleri tarihî hak iddialarıyla Makedonya’ya sahip olabilmek için amansız bir mücadeleye tutuşmuşlardır (Bayur, 1983, 164-165). Makedonya üzerinde hak iddia eden Bulgar, Sırp ve Yunan idarecileri bu görüşlerini haklı çıkarıp Makedonya’yı ilhak etmeye meşru zemin oluşturmak için kendilerinin çoğunlukta rakiplerinin ise azınlıkta olduklarını ispat etmeyi amaçlayan ve çoğunlukla birbirini tutmayan abartılı nüfus istatistikleri yayınlamaktaydılar.

Tablo: Bulgar, Sırp ve Yunan Nüfus Verileri (Saatçi, 2006, 554).

Nüfus Verileri	Sırp (1889)	Bulgar (1900)	Yunan ¹ (1904)
Türk	231.000	499.200	634.000
Bulgar	57.600	1.181.000	332.000
Yunan	201.100	28.700	652.000
Sırp	2.048.000	700	-
Eflak	69.600	80.700	25.100
Arnavut	165.000	128.700	-
Yahudi	64.600	67.800	53.100
Çingene	28.700	54.500	8.900
Diğerleri	3.500	16.500	18.600
Toplam	2.869.100	2.257.800	1.723.700

Yayımlanan bu nüfus istatistikleri içerisinde diğerlerine göre daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlara yakın sayım, Makedonya Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’nın, Makedonya bölgesinde 1904 yılında yaptırdığı sayımdır. Bu sayıma göre; 1.508.507 nüfustan çoğunluğu Türk ve bir kısmı Arnavutlardan oluşan Müslüman, 896.497 Bulgar, 307.000 Rum, 100.717 Sırp ve 99.000 Valak olmak üzere toplam 2.911.700 nüfus kaydedilmiştir (Bayur, 1983, 164).

Yayımlanan nüfus istatistikleri yanında Makedonya bölgesini ilhak etmek için ilk etapta başvuru yol komiteler kurmak oldu. Bu hususta öncülük eden Bulgarlar 1890 yılında Sofya’da “*Makedonya Komitesini*” kurarlarken; bölgeyi ilhak etme peşinde koşan rakipleri Sırp ve Yunanlılar da aynı yola başvurdular (Karal, 1983, 151). Böylece 19. yüzyılım sonunda Makedonya’da farklı çıkar hesaplaşmaları neticesinde her ulusun menfaatini savunan farklı örgütler ortaya çıktı. Bunlardan “*Makedonya İç Devrim Örgütü*” Makedonyalıların, “*Yüksek Makedon Komitesi*” Bulgarların, “*St. Sava*” Sırpların, “*Etniki Etery*” ise Yunanlıların Makedonya

¹ Yunan nüfus verilerine Kosova Vilayeti dahil değildir.

bölgesindeki çıkarlarını korumak için çalışan örgütlerdi (Saatçi, 2002, 111). Nitekim Makedonya'yı ele geçirmek için yapılan çalışmalarda çetelerle birlikte kiliseler ve eğitimciler aktif rol oynadılar (Bayur, 1983, 166). Makedonya'da kurdukları komiteler ve çeteler vasıtasıyla faaliyetlerine hız veren Bulgarlar, köyleri ateşe verip katliam yapmak ve konsolos kaçırmak yanında resmî binaları kundaklamak suretiyle karışıklıklar çıkararak Osmanlı yönetimini acze düşürmeyi ve Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlayıp bölgeyi Bulgaristan'a katmayı hedeflemişlerdir (Aydın, 1989, 209).

Balkanlarda devam eden huzursuzluk üzerine 1897 yılında bir araya gelen Rus Çarı ile Avusturya-Macaristan İmparatoru, Balkanlardaki mevcut durumun devamına; eğer bu mümkün olmaz ise Makedonya'nın Balkan devletleri arasında adilane bir şekilde paylaşılmasına karar vermiştir. Bu paylaşımına taraftar olmayan Bulgar yönetimi Makedonya'ya gelecekte tek başına sahip olabilmek için burada muhtar bir idarenin kurulmasını Babıali'ye teklif etmiş ancak istekleri Babıali tarafından reddedilince Makedonya'da kurdukları komite ve çeteleri faaliyetlerinde ısrarla desteklemeye başlamışlardır (Karal 1983, 152-153). Bunlardan Makedonya İç Devrim Örgütü, Makedonya'nın özerklik yoluyla Osmanlı Devleti'nden koparılmasını ve ilhakı savunurken Yüksek Makedon Komitesi ise Makedonya ve Edirne'nin doğrudan Bulgaristan'a ilhakı için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bu iki komite yirminci yüzyılın başında Makedonya'da giriştikleri terör eylemleriyle bölgeyi kan gölüne çevirip kargaşa ortamına iterek Makedonya konusunu Avrupa'nın gündemine taşımayı başardıkları (Ekici, 2006, 537) gibi Makedonya'nın her tarafında kurulan çetelerle hem Osmanlı kuvvetlerine hem de diğer rakip komitelere saldırılar düzenlenmekteydiler. Nitekim Makedonya'da egemen olan bu kargaşa ortamında Türkler hariç bütün taraflar komite ve silahlı çetelere sahip durumdaydı (Jelavich, 2006, 98). Bulgarların başlattığı çete faaliyetleri, Rumlar ve Sırlar tarafından devam ettirildiği gibi emniyetsizlik içerisinde çalkalanan Makedonya'da şiddet şiddeti, intikam intikamı kovaladığı için huzur ve sükûnu sağlamak mümkün değildi (Bakırcılar, 2011, 28).

Bulgar komiteleri, içerideki propagandalarla halkı tahrik edip istenen huzurun Bulgaristan idaresi ile mümkün olabileceği intibasını uyandırmaya çalışırken dışarıda yaptıkları propaganda da ise Babıali'nin taahhüt ettiği ıslahat programını uygulamadığını ve Makedonya'daki huzursuzlukların Osmanlı yönetiminden kaynaklandığını ileri sürmekteydiler. Bölgedeki nüfus ekseriyetinin Bulgarlar lehinde olduğuna Avrupa kamuoyunu inandırmaya çalışan komiteciler meseleyi Bulgar ahalinin zihinlerinde canlı tutarlarken gönüllü komiteciler yazdırmak ve para toplamak gibi faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Hatta propagandalarını daha geniş bir alana yayabilmek için gazeteler ve ilanlar da neşretmekteydiler (Aydın, 1989, 212). Sürekli kargaşanın egemen olduğu bu ortamda 1903 yılı içerisinde Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde 57 çetede 560 silahlı komiteci faaliyet gösterirken komite tarafından silahlandırılmış 40.000 civarında Bulgar bulunmaktaydı. Komitelere depolarından silah ve bomba sağlayan Bulgar hükümeti aynı zamanda komitecilerin huduttan geçmelerine de müsaade ediyordu. Hemen hemen her köyü dolaşan Bulgar voyvodaları gelecekteki bir isyan sırasında nasıl davranacakları konusunda geceleri köylüleri eğitirken onlara görevlerini de izah ediyorlardı. Köylüler de çetelere yataklık yapmanın yanı sıra çarık, un ve tuz tedarik etmekteydiler (İrtem, 1999, 220, 226). Çetelere silah sağlama konusunda Razlık sınırına yakın olmakla birlikte Makedonya Komitesinin başlıca şekavet merkezlerinden biri sayılan ve aynı zamanda komitenin en önemli silah ve mühimmat deposu Rella Manastırıydı. Rella'dan Makedonya'ya sevk edilen mühimmat Razlık üzerinden Banka Köyü, Şarapçı Boğazı ve Pirin Balkanı yoluyla geçirilirdi (Uzer, 1987, 81).

Kurulan komiteleri köylüler desteklerken komitelerin en aktif güçleri subaylarla birlikte papazlar ve öğretmenlerdi. Gizliliğin esas olduğu Bulgar komitelerinde, hükümet korkusu yerine komite korkusunu yerleştirme düşüncesi egemendi. Komitelerin sloganı "*Her Yerde ve Hiçbir Yerde*" olarak ifade edilmekteydi. Komite kurucuları tarafından hazırlanan programa göre Makedonya bölgesi Üsküp, Manastır, Serez, İstimoca ve Pirlepe olmak üzere beş ihtilal bölgesine

ayrılmıştı. Her bölgenin komitesi olacağı gibi her bölge nahiyelere taksim edilecek ve her nahiyede desetinsa adı verilen onar kişilik çeteler kurulacaktı. Her on çeteye naçalnik adı verilen birer kaymakam kumanda edeceği gibi her üç veya dört naçalnik de bir voyvodaya tabi olacaktı. Teşkilat geliştikçe de ihtilal mıntıkasında bulunan naçalnik sayısı arttırılacaktı. Bu teşkilatın merkez komitesi ise voyvodaların bağlı olacakları zirve teşekkülü olarak görev yapacaktı (Aydemir, 1983, 423-424; Özçelik, 2006, 23).

Böylece Makedonya'da kurulan komitelerde bu işleyiş zinciri egemen olmakla birlikte Makedonya İç Devrim Örgütünün en yetenekli voyvodalarından biri olarak adlandırılan Çakalarof, diğer komitecilerle birlikte Makedonya bölgesinde çıkarılan isyanlarda 1901 yılından itibaren önemli roller üstlenmeye başlamıştır (Adanır, 2001, 159). Çakalarof, Belgrat'ta verdiği bir ifadeye göre komitecilik faaliyetinin başlangıcını şöyle dile getirmektedir: *"1895 yılında Makedonya'yı terk ederek Bulgaristan'a geldim ve 1900 yılına kadar orada ticaretle uğraştım. Aynı yıl içinde Makedonya'ya dönerek 'Kostur Mıntika-i İhtilaliyesini' tertip etmek üzere komiteden emir aldım. Varna yoluyla Yunanistan'a geçerek evvela orada birinci defa olarak Makedonya Komitesini teşkil ettim ve oradan Makedonya'ya silah naklettim. 1901 senesine kadar da Yunanistan'da kaldım. Sonra doğduğum yer olan İsmerdeş Köyüne giderek 'Kostur Daire-i İhtilaliyesinin' reisi sıfatıyla hazırlıklara başladım. Asker-i şahane ile birinci müsadememiz bu senenin Mart başında vuku buldu. Tam o sırada Sarafof dahi devr ve teftiş maksadıyla İsmerdeş'e vasıl olmuş idi. Bunu duyan Türkler harekete geçtiler. Mart ayının yedisinde bir askeri müfrezenin köyümüzü kuşattığını haber aldık. Evvela devriye kuvvetleri gönderdik ise de Türklerin fazlasıyla karşı koyduklarını anladığım için bunları geri almaya ve Türklerin nereslerde mevki aldıklarını anlamak için birkaç kadın göndermeye mecbur olduk. Usûl-i vaziyeti keşfedince hücumu karar verdik. Mamañih Türklere arkadan hücum etmek için de civar köylerdeki adamlarımıza malumat verilirdi. Fakat bu hareket kolayca uygulanamazdı. Köy o derece kuşatılmıştı ki değil erkek, kadınların bile dışarı çıkmaları imkansızdı. Bunun üzerine civar köylerdeki adamlarımıza bir mektup yazarak bunu on yaşında bir çocukla yolladık. Mektubun mahalline vusulünü temin için çocuğu çoban kıyafetine sokarak eline bir çobandeğneği yanına da birkaç koyun ile bir çoban köpeği verdik. Bu sayede çocuk mektubu mahalline teslim edebildi. Saat dörtte verdiğimiz emir üzerine tekmil kadın ve çocuklar hanelerine kapandıktan sonra bizde kırk kişi ile Türkler aleyhine harekete başladık. Bakılacak olursa bunlar bizden mukabele bekliyorlardı. Çünkü ilk ateşimizde dağılıştılar fakat tekrar toplanarak ateşimize mukabeleye başladılar. Bu sırada civar köylerden muavenet ve imdat aldık. Gece yarısından sonra saat ikiye kadar devam eden bir muharebe neticesi olarak Türkler çekilmeye başladılar. Bütün müsademe esnasında köylüler Makedonya şarkısını söyleyerek yaşasın ihtilalcılar diye bağırdılar. İşte ahalinin bu şevk ve gayreti köyün bilahare tahrip edilmesine sebep oldu. Bundan sonra Sarafof köyü terk etti. Bundan sonra bir daha onu ancak Selanik'teki dinamit vukuatının icra olunduğu günde gördüm"* (BOA., A. MTZ. (04), 107/52).

Makedonya'da yaşanan isyanlar ve çete faaliyetleri üzerine bir yabancı müdahalesine fırsat vermek istemeyen Babıali aldığı tedbirleri acilen uygulamak üzere genel müfettiş adıyla bir genel vali atamaya karar vermiştir. Genel valiliğe geniş yetkilerle donatılan Hüseyin Hilmi Paşa tayin edilmiş ve yeni vali 8 Aralık 1902 tarihinde Selanik Vilayetine gelerek göreve başlamıştır (Beydilli, 1989, 86).

Eşkıyalıkla Makedonya gündemini meşgul etmeye başlayan Çakalarof'un adamlarıyla birlikte Kesriye Kazasının Dambeni Köyünde bulunduğu 24 Şubat 1903 tarihinde muhbir tarafından ihbar edilince müfrezeye kumandanları arasında bir müzakere yapıldığı halde polis ve jandarma ile beraber sevk edilen askerler köye istenilen zamanda ulaşamamıştır. Askeri harekâtı uzaktan görenler Çakalarof'a haber verince üç eşkıyanın ateş ederek köyden dağa doğru firar ettikleri görülmüş ancak herhangi bir eşkıya yakalanamamıştır (BOA., A. MTZ. (04), 88/105). Çakalarof, 31 Mart 1903 tarihinde alınan habere göre 200 kadar adamıyla Florina ve Pisoder

taraflarını cebren basmak üzere harekete geçince 100 nefer asker hemen sevk edildiği gibi Dambeni ve Koğlat müfrezeleri de harekete geçirilmiştir (BOA., A. MTZ. (04), 91/37). Pisoder'e sevk edilen müfreze herhangi bir eşkıyaya tesadüf edemediği gibi 6 Nisan 1903 tarihinde Hudud-ı Yunaniye Kumandanlığından Çakalarof'un Pisoder'de bulunduğu haberinin asılsız olduğu bildirilmektedir (BOA., A. MTZ. (04), 91/49).

Çakalarof'un Sarafof'la birlikte Kesriye Kazası köylerinden İsmirdeş yakınındaki köylerde bulunduğu 12 Nisan 1903 tarihinde Kesriye Rum Metropolitliği tarafından ihbar edilince Manastır Valiliği eşkıyaların yakalanması için gerekli tedbirleri almıştır (BOA., A. MTZ. (04), 91/104). Bu arada Çakalarof'un İsmirdeş Köyüne girdiği haber alınınca Bihlişte Nahiyesindeki müfrezelerle birlikte Dambeni ve Koğlat köylerinde bulunan müfrezelere ek olarak Görice taburundan üç bölük gönderilmiştir. İsmirdeş Köyü gece yarısı askerler tarafından abluka altına alınınca kadınlar askerler üzerine taş atmaya başlamışlar hatta bu sırada dört beş eşkıyada ateş ederek köyden firar etmiştir. Kuşatma sırasında çevre köylerin ahalisi içerisinden gelen binlerce eşkıya da etraftaki tepelerden abluka hattı üzerine doğru taarruza geçip dört bir taraftan ateş etmeye başlayınca top ile muharebe yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çatışma devam ederken eşkıya Kesriye ile Bihlişte arasındaki telgraf hattını da kesmiştir. İsmirdeş Köyünde yapılan çatışmada köyde bulunan Sarafof ile Çakalarof bir şekilde abluka hattını yarararak firar edince Görice Mutasarrıfına, bunların firarında herhangi bir ihmalin bulunup bulunmadığının araştırılması ve sonucun bildirilmesi emredilmiştir. Çatışmada bir asker şehit olup dört asker yaralanırken buna karşılık Bulgar eşkıyalarından beşi öldürülmüş, üçü yaralı, dördü de sağlam olarak yakalanmıştır. Çatışmanın geçtiği İsmirdeş ile diğer çevre köylerde bulunan halkın yarısı Bulgar, yarısı Rum olmasına rağmen bunların çoğu papazlar aracılığıyla Bulgarlaştırılmıştır. Bu olaydan sonra köy ahalisinden kadın-erkek yaklaşık 200 kişi çatışmada hasar gördükleri ve ekmeğe muhtaç oldukları gerekçesiyle müracaatta bulununca Kesriye Kaymakamı ile Redif Binbaşısı Hayrettin Bey, bu hususta araştırma yapmak üzere görevlendirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda çatışmada öldürülen eşkıyadan üçünün köy ahalisinden olduğu teşhis edilirken çatışmadan dolayı kısmi bir zararın olduğu belirlenmiştir (BOA., TFR. I. MN., 10/910). Yapılan şikayete göre İsmirdeş Köyünde kuşatılmış olan Çakalarof ve Sarafof çetelerinin firarından mesul tutulan köy ahalisinden üç kişinin öldürüldüğü ve diğerlerine de bu nedenle baskı yapıldığı iddia edilmiştir. Ayrıca yapılan araştırma sonucuna göre İsmirdeş hadisesinde suçlu bulunan bir mülazım, iki başçavuş, dört çavuş, altı onbaşı ile yirmi asker divan-ı harbe sevk edilmiştir. Bunlardan suçlu bulunan bazı çavuşlar ve onbaşılardan rütbeleri kaldırılırken kimisi de askerlerle birlikte pranga cezasına çarptırılmıştır (BOA., TFR. I. A., 13/1246). Bir taraftan Kesriye'de bu olaylar cereyan ederken diğer yandan 1903 yılı Nisan ayı içerisinde Selanik'teki Osmanlı Bankası, Grand Otel, Boşnak Han, Kolombo ve Egipt kahvehaneleri, Alhambra Tiyatrosu, Selanik-Üsküp ve Selanik-İstanbul tren yolları, Alman Kulübü, Postahane, Tren İstasyonu, Selanik Çarşısı ve Fransız bandıralı bir gemi komite mensupları tarafından dinamitlenerek havaya uçurulmuştur (Altıntaş, 2005, 87).

İsmirdeş Köyünde meydana gelen çatışmada ensesinden yaralandığı söylenen Çakalarof'un bir adamıyla birlikte Bihlişte'de tedavi edildiği haber alınınca 200 kişilik bir müfreze 2 Mayıs 1903 tarihinde Bihlişte'ye gönderilmiş (BOA., Y. MTV., 243/24) ancak Çakalarof yakalanmamıştır. Yörede eşkıyalığa devam eden Çakalarof takip edilmekle birlikte 6 Haziran 1903 tarihinde Çakalarof'un yerini ihbar edecek muhbire 100 lira ödeme yapılacağı vaat edilmiş hatta bu paranın 80 lirası da yerel hükümetçe 9 Temmuz 1903 tarihinde temin edildiği gibi hazır bekletilmektedir (BOA., BEO., 2085/156326).

Makedonya'daki mücadele aynı zamanda Patrikhane taraftarları ile Eksarhhane taraftarları arasında da devam ediyordu. Kışın hafifleyip yazın şiddetlenen çatışmalarda Büyük Bulgaristan, Büyük Yunanistan ve Büyük Sırbistan emellerine ulaşmak için yüzlerce insan feda edilirken mavzerlerin, bombaların ve dinamitlerin kullanıldığı çatışmalarda muhalifler öldürülüyor,

köyler yakılıyor, muhtelif cemaatlere mensup komiteciler birbirlerine hatta hepsi Türklere saldırıyordu (İrtem, 1999, 249, 254). Yaşanan bu çatışma ortamında takip edilen Çakalarof ise adamlarından biri olan Kesriyeli Ulah Kula Oğlu Luka'yı Kesriye Rum Metropolitine suikast düzenlemek üzere göndermiş ancak Ulah Kula Oğlu Luka 15 Haziran 1903 tarihinde yakalanmıştır. Suçunu itiraf eden Ulah Kula Oğlu Luka yakalanmasına rağmen metropolitin bir şekilde katledileceğini söylemiştir. Bu itiraf üzerine suikast planı merkeze bildirilince merkezden, Ulah Kula Oğlu Luka hakkında acilen kanuni takibata başlanması ve metropolitin koruma altına alınması isteği ile ilgili yazı Üçüncü Ordu Müşirliğine tebliğ edilmiştir (BOA., Y. A. HUS., 450/60; BOA., Y. MTV., 246/46).

Bir patriklik papazı tarafından Osmanlı makamlarına Rakova yakınında bir Bulgar çetesinin varlığı haber verilince harekete geçilmiş ve meşhur çete lideri Çakalarof, 18 Haziran 1903 tarihinde yapılan çatışmada 27 adamını kaybetmiştir. Çakalarof çetesinin diğer üyeleri takibattan kolayca kurtulabilmek için dağılarak çevre köylere saklanınca bu defa Slav köylüler tarafından ihbar edilmiş ve 60 kişi tutuklanmıştır (Adanır, 2001, 194). Kesriye'nin Koğlat taraflarında silahlarını askere teslim eden muhtar ile bir kısım ahali Çakalarof tarafından dağa kaldırılarak tehdit edildikten sonra serbest bırakılmıştır. Silahlarını teslim eden ahalinin eşkıya tarafından tehdit edilmesi diğer eşkıyaları da cesaretlendireceğinden 22 Haziran 1903 tarihli yazıda belirtildiği üzere bunun engellenmesi istenmektedir (BOA., A. MTZ. (04), 97/58; BOA., Y. MTV., 246/76). Devam eden takibat sırasında Çakalarof'un adamlarından olup komitenin haberleşme ve uygulamalarında görevli bulunan Kesriyeli Bogola adlı eşkıya, yanındakilerle harekete geçince muhbirin yapmış olduğu ihbar üzerine askerler tarafından yakalandığı gibi 30 Haziran 1903 tarihinde mahalli hükümete teslim edilmiştir (BOA., A. MTZ. (04), 98/47).

Eşkîyalığının önu bir türlü alınamayan Çakalarof, 20 adamıyla birlikte Bihlişte'ye bağlı Kosteniç Köyünü basarak köy muhtarı Vasil Serizayı eşkıya hakkında hükümete ihbarda bulunduğu gerekçesiyle katletmiştir. Muhtarın katledilmesi üzerine durum 6 Temmuz 1903 tarihinde seraskere bildirilince Çakalarof'un yakalanması için bölgeye asker sevk edilmesine karar verilmiştir (BOA., A. MTZ. (04), 98/96). Eşkîyayı takip etmek üzere Kuloğlu Reşid Ağa ve Yüzbaşı Cabbar Efendi kumandasında 240 askerden müteşekkil iki müfrezeye görevlendirilmiştir. Yüzbaşı Cabbar Efendi kumandasındaki müfrezenin Istaricani sırtlarında bulunduğu sırada 160 kadar eşkıyanın Zuzulcu Köyü yakınlarından Devlet tarafına geçtiği haber alınmış ancak askerlerin o tarafa gitmelerine rağmen herhangi bir eşkıyaya tesadüf edilememiştir. Bir süre sonra eşkıyanın Loğra'da görüldüğü haber verilince orada da tahribat yapılmasına rağmen herhangi bir eşkıyaya rastlanmamıştır. Kuloğlu Reşid Ağa kumandasındaki müfrezenin Kosteniç Köyü taraflarında bulunduğu sırada 40'tan fazla adamıyla harekete geçen Çakalarof, Zehelova Köyü muhtarıyla tahrir memurunu ve 7-8 Hristiyan'ı yakalayıp üzerlerindeki para ve eşyaları zorla aldığı gibi muhtarın hükümete teslim etmek üzere götürdüğü 2.000 kuruştan fazla meblağı da gasp etmiştir. Çakalarof ve çetesinin Drenova taraflarına geçme ihtimali ortaya çıkınca Kesriye Kumandanlığı durumu gerekli yerlere bildirmekle birlikte eşkıyanın yakalanması için her yerden yeteri kadar kuvvet gönderilmesi istenmektedir. Eğer Kesriye taraflarında bulunan Bulgar eşkıyaların saldırıları dikkate alınır ve bunların tenkili için gönderilen müfrezeler bir başarı gösteremezlerse eşkıyanın cüretinin daha da artacağı endişesi vardır. Zira Istarova'nın Pureveşde mevkinde yapılan müsademedeki eşkıyalar, Muharrem Bey Hanında bulunan askeri abluka altına almaya teşebbüs ettikleri gibi gördükleri mukabele üzerine firar etmek zorunda kalmışlardır. Hatta Kesriye'nin Kosteniç müfrezesi de eşkıya tarafından abluka altına alınmaya çalışılmıştır. Bütün bu gelişmeler 23 Temmuz 1903 tarihinde Üçüncü Ordu Müşirliği tarafından Babıali'ye bildirilmiştir (BOA., Y. MTV., 248/51). Babıali ise Çakalarof ile Sarafof'un yaptığı eşkıyalığın engellenmesi emrini içeren yazıyı 28 Temmuz 1903 tarihinde Manastır Valiliğine göndermiştir (BOA., BEO., 2126/159435).

Diğer taraftan 30 Temmuz 1903 tarihinde Rumeli Müfettişliğinden gelen yazıdan anlaşıldığı

üzere devleti zarara uğratmak isteyen eşkıya Sarafof ile Çakalarof, Manastır çevresinde bulunan köylerdeki ahaliyi kendi köyleri aşarını ihale etmemeleri ve vergi vermemeleri için teşvik etmektedirler. Hatta bölgede daha rahat hareket etmek isteyen eşkıyalar, ahalinin mahsullerini alamamalarına sebep olduğu bahanesiyle askerlerin buldukları yerlerden kaldırılmaları için çoluk çocuk Bulgar ahalisini harekete geçirerek merkez vilayete ve konsoloslara müracaatla şikayet etmelerini istemektedirler. Buna karşılık hazinenin zarara uğrayacağını düşünen Osmanlı idarecileri ise aşar köylülere değil de dışarıdan birisine ihale edilirse bunların ahaliye zulüm ve baskı yapacaklarını ileri sürmektedirler. Bu nedenle hazinenin korunması için konsoloslara bu durumun bildirilmesini eğer konsoloslar köylülerin isteğini yerine getirmek için çalışırlarsa bunun kargaşaya neden olacağını belirtmektedirler (BOA., BEO., 2128/159536; BOA., TFR. I. A., 10/918).

Makedonya'da eşkıyalığa ara vermeden devam eden Çakalarof reisliğindeki Bulgar çetesi Kesriye Kazasına bağlı Kilisura Nahiyesi içindeki Boşnice Köyüne girerek vergi tahsildarı ile iki jandarmayı öldürüp tahsildarın üzerinde bulunan 5.000 kuruş ile Rum olan köy ahalisinden yaklaşık 6.000 kuruş parayı gasp ederek firar etmiştir. Bu katliam ve soygun üzerine Görice ve Serfice Mutasarrıflıklarıyla Kesriye Kaymakamlığına hitaben eşkıyanın takibi için 1 Ağustos 1903 tarihinde Manastır Valisi tarafından yazı çıkarılmıştır. Ayrıca vali, 3 Ağustos 1903 tarihinde durumu merkeze bildirince merkezden Rusya ve Avusturya sefirlerine de bu hususta gerekli bilginin verilmesi için tezkere çıkarılması istenmiştir (BOA., BEO., 2130/159724).

Makedonya'da Osmanlı iktidar yapısını yıkmaktan ziyade Avrupa Hristiyan güçlerinin Makedonya'ya müdahalesini sağlamak üzere 2 Ağustos 1903 tarihinde İlyas peygamber adına kutlanan yortu akşamında İlinden isyanı olarak bilinen hadise Manastır ve çevresinde bulunan köylere yapılan saldırı ile başlamıştır (Adanır, 2001, 197). Saldırı sırasında Florina, Pirlepe, Resne ve Ohri telgraf hatları kesilmekle beraber köylerle bağlantıyı sağlayan köprüler yıkılmaya teşebbüs edildiği gibi Manastır ile Selanik arasında yer alan bir köprü top ateşiyle yıkılmıştır. Kesriye Pazarına giden köylülerin yoluna kurulan pusu ile köylüler katledildiği gibi İslam köylerine yapılan saldırılar devam ettiğinden çoğu korkudan köylerini terk etmekteydiler. Eşkıyalık olayları devam ederken eşkıyalara bazı köy ahali de katılmaktadır. Kesriye ve Florina taraflarında başıboş bir şekilde eşkıyalık yapan Çaklarof'un Florina'ya saldırmak için birkaç bin adam topladığı ve Florina ahalisine mektuplar göndererek iki üç güne kadar kasabaya hücum edeceği haber alınınca 5 Ağustos 1903 tarihinde gerekli tedbirleri almak üzere harekete geçildiği gibi Selanik'ten iki taburun da buraya sevk edilmesinin faydalı olacağına hükmedilmiştir (BOA., TFR. I. MN., 14/1350). Bulgar eşkıyaların Bulgaristan'da ve Doğu Rumeli'de Türklere karşı yaptıkları işkencelerin bir benzeri bu defa Makedonya'da uygulanmaktadır. Bu uygulamada Bulgar çetelerinin başlıca amaçları saldıkları korku ile halkı yıldırıp göçe zorlamak ve geri dönmeye çalışanları da engelleyerek bölgenin demografik yapısını kendi lehlerine değiştirmekten öte bir şey değildir (Köse, 2006, 248).

Ortalığı yakıp yıkan işgalcilerden 500 kişilik bir grubun dağ kasabası Kruşevo'ya girmesiyle resmî binalar yakıldığı gibi Osmanlı memurları öldürülmüş hatta bir hafta varlığını sürdürebilecek olan "*Kruşevo Cumhuriyeti*" kurulmuştur. Kısa bir süre sonra Osmanlı kuvvetleri isyanı bastırınca iç örgüt bunu Hristiyanların katledilmesi şeklinde göstermeye çalışmıştır (Adanır, 2001, 197-198, 203). İsyân sırasında telgraf tellerini kesen çeteler, geçitleri koruyan jandarma ve askerlere ateş ettikleri gibi köprüleri ve demiryollarını tahrip etmekte hatta Türklere ait çiftlikleri, mahsulleri ve çiftlik sahibi Müslümanların evlerini yakmaktaydılar. İsyân sürecinde Makedonya'daki İştîp, Köprülü, Pirlepe, Kırçova, Ohri, Manastır, Kesriye, Cumaibâlâ ve Menlik kazaları ihtilal hareketinin en kanlı merkezleri oldu. Bir taraftan hükümet bu isyanları bastırmak için asker sevk ederken diğer yandan eşkıyalar Makedonya'yı bir kıtal, yangın ve yağma alanı haline getirdiler ancak Bulgarlar, Şarki Rumeli'yi ilhakta gösterdikleri el çabukluğunu Makedonya'da uygulama fırsatı bulamadılar (Irtem, 1999, 226-228). Böylece Avrupa kamuoyunun dikkatleri Makedonya'ya çekilirken, Sarafof kanadının "*Internalist*" hizipleri tara-

findan gerçekleştirilen bu kanlı ayaklanma sonrasında 2.000 kişi ölmüş 16.000 kişi de evsiz kalmıştır (Tokay, 1996, 46-47).

Çakalarof'u takip ederek Kilisura Köyüne giren askeri müfreze, komiteciler tarafından sarılmış ancak bir Rum kılavuzun öncülüğünde yapılan müsademede eşkıyadan 20 kadarı öldürüldüğü gibi askerden herhangi bir zayıt verilmeden Kesriye'ye dönülmüştür. Bu müsademe sırasında eşkıyanın çoğunun ise firar ettiği Hudud-ı Yunaniye Kumandanlığı tarafından 11 Ağustos 1903 tarihinde Rumeli Umumi Müfettişliğine bildirilmiştir (BOA., TFR. I. AS., 6/510). Bu arada Çakalarof ile birlikte hareket eden Sarafof'un Köprülü veya Gevgili'de bulunduğu Bulgaristan Komiserliği tarafından bildirilmesine rağmen Florina ile Kesriye arasındaki balkanlarda dolaşan eşkıya ile birlikte olduğu haber alınınca gerekli tedbirleri almak ve eşkıyayı yakalamak üzere Müşir Ömer Rüştu Paşa'nın harekete geçmesi emredilmiştir (BOA., TFR. I. AS., 6/511).

Eşkîya takibi sırasında Kilisura havalisindeki Rum ve Ulah tebaasının korunmasına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Çakalarof kumandasında olup yaklaşık 600 mevcudu bulunan çete, 28 Ağustos 1903 tarihinde üç koldan harekete geçip uzaktan silahlarla ateş açarak Toska'ya hücum ettiği gibi köye yaklaşınca bomba atmaya başlamıştır. Köy içerisinde mevzi alan askerler eşkıya ile çatışmaya girmişler ancak bir süre sonra fişekleri bitince geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Çatışmanın yapıldığı hattı yarararak eşkıyanın köye girmesiyle yaşanan arbede sırasında askerden beşi şehit düştüğü gibi dokuzu da kaybolmuştur. Gece saat birde köye giren eşkıya saat beşe kadar direndikten sonra balkanlık alana doğru firar edip sırtlara pusu kurmuştur. Çatışmanın yapıldığı ertesi günü Florina'dan gelen askerler sırtlarda gizlenmiş olan eşkıya üzerine birkaç top atışı yaptıktan sonra Toska'ya girince eşkıyanın bir kısmı Aydos, bir kısmı Prekopan ve bir kısmı da Zelenic taraflarına firar etmek zorunda kalmıştır. Bu olay üzerine devam eden üç günlük askeri hareket sırasında asilerden 300 kadarı öldürülürken 100 tüfek ele geçirilmiştir. Öldürülenler arasında üç eşkıya reisinin bulunduğu söylenmesine rağmen bunların kimlikleri tespit edilememiştir (BOA., TFR. I. AS., 7/686).

Kırçova ve çevresindeki köylerde yapılan eşkıya takibi sırasında da 90 eşkıya öldürülmekle birlikte iki top, bir hayli silah ve bomba ele geçirilmiştir. Gabreş Balkanında yapılan taramada 6 eşkıya, Malvişte Köyünde meydana gelen çatışmada ise 17 eşkıya öldürülmüş olup buradan firar edenleri takip eden askerler tarafından üç eşkıya ile bunlara yataklık edenlerden ikisi daha ortadan kaldırılmıştır. Çakalarof'un kılavuzu ile komite çetesi muhabere evrakına memur iki eşkıya da silahlı olarak yakalanmıştır. Edhem Paşa kumandasındaki askerlerin Viç Balkanında yaptığı takibat sırasında Vişani Köyünde asilerle çatışma başlamış köy içerisinde bulunanlar tenkil edilirken firar edenler Bulas Köyüne sığınmışlardır. Vişani ve Bulas köylerini ateşe vererek firar eden eşkıyalardan birisi ölü olarak ele geçirilmiştir. Toska'dan hareket eden İbrahim Bey koluyla irtibat kurulurken İsmail Paşa kuvvetlerinin müsademe sırasında Pirşor sırtlarında bulunduğu ve hareket etmediğinden Viç Balkanı yalnız Edhem Paşa kuvvetleri tarafından taranmıştır. Edhem Paşa kuvvetleri Dambeni Balkanını da taradıktan sonra İsmail Paşa kuvvetleriyle irtibat kurulabilmiştir. Eşkîya tarafından ateşe verildiğinden duman altında kalmış olan Bozdovişte, Çernovişte ve Dratovhin köylerindeki Bulgar kadınlarının ifadesine göre ahali hükümete teslim olmak isteyince köylüleri tehdit eden Çakalarof, adamlarıyla geceleyin bu köyleri yakarak firar etmiştir. Eşkîyayı takip için Dambeni ve Gabreş balkanları tarandığı sırada eşkıya iaşeleri yanında bir bomba, bir martini, 9 adet dinamit bomba ve 91 adet mavzer fişegi ele geçirilmiştir. İsmail Paşa, Hanova'ya doğru harekete geçince eşkıya Koğlat tarafına doğru firar etmiştir. İsmail Paşa geceyi Virenik'te geçirdikten sonra Florina'ya dönerken Edhem Paşa, Dambeni ve Gabreş Balkanını tarayarak Bihlişte'ye ulaşmıştır. Edhem Paşanın yaptığı üç günlük tarama neticesinde eşkıyadan 100'den fazlası öldürülürken firar edenler ölenlerin tüfeklerini götürdüklerinden sadece 30 adet tüfek ele geçirilebilmiştir. Askerden bir şehit verilirken beş asker ağır yaralanmıştır. Yapılan takibat sırasında başıboş halde bulunan 500'den fazla hayvan hükümete teslim edilmiştir. Kesriye'ye gelen Gabreş

köylülerinin verdikleri ifadeye göre Çakalarof kumandasında 200 eşkıya daha bulunmaktadır. Gerçekleştirilen bu askeri harekât sırasında Gabreş ile İsmirdeş arasını taraması gereken İsmail Paşa'nın takibi bırakıp Koriç üzerinden Virenik'e giderek Florina'ya dönmesi Çakalarof'un firarına sebep olmuştur. Kesriye Kazasında yapılan askeri harekât neticesinde Tihvelişe, Aposkiyo, Kıbderiş, Komaniç, Galişte ve Zorliç köylerinin tamamen silahlarını teslim etmeyi taahhüt ettikleri Kesriye Hudud-ı Yunaniye Kumandanı Osman Paşa'nın 7 Eylül 1903 tarihli telgrafından anlaşılmaktadır (BOA., Y. MTV., 250/136).

Kesriye kazasında 27 köy ahalisi eşkıyaya katıldığından bunlar köylerine döndürülmeye çalışılırken kapsamlı olarak devam eden eşkıya takibi sırasında hemen hemen her köyde eşkıya ile çatışmalar sürmektedir. Özellikle eşkıyalar köylerden firar ettikten sonra balkanlık alanlara sığınmakta ve asker tarafından takibatla birkaç koldan yapılan taramada eşkıya reislerine ait olduğu düşünülen baston ve şapkalar ele geçirilmiştir. Aynı zamanda takibat sırasında ele geçirilen silahlar arasında Rus kapaklısı ve martini başta olmak üzere tek kırma, çifte, çakmaklı tüfek, tabanca, komite bıçağı ve çok sayıda fişek bulunurken yüklü miktarda buğday depolandığı da görülmektedir. Yine Ohri yakınlarında komitelere ait olan 20 kadar hastane kulübesi ve yanındaki mahzen içerisinde yaralıların tedavisinde kullanılan ilaçlarla birlikte bir hayli mezar ve kanlı giysiler bulunmuştur. Hastane kulübelerinin üst tarafındaki ormanlık alan içerisinde yapılmış olan 200'e yakın kulübe diğerleriyle birlikte yakılarak tahrip edilmiştir. Devam eden ısrarlı takibat neticesinde çeteye katılan birçok köy ahalisi çok sayıda silah ve fişek teslim ettiği gibi Çakalarof'un taraftarlarının kısım kısım çeteden ayrılmaları gücünü önemli ölçüde kırmıştır. Böylece adamlarının çoğunu kaybeden Çakalarof ve çetesi askerler peşinde olduğu halde dağlık ve ormanlık alanlarda saklanarak kurtulmaya çalışmaktadır (BOA., TFR. I. AS., 7/686).

Takip ve tenkil işi devam etmesine rağmen eşkıya ortadan kaldırılamadığından kesin bir sonuç alınamamıştır. Talimat gereği eşkıya takibi sırasında Edhem Paşa ile birlikte hareket etmesi gereken İsmail Paşa'nın çadır kurdurarak istirahata çekilmesiyle bölgede bulunan Çakalarof ile adamları firar edince bu durumdan sorumlu tutulan İsmail Paşa, Divan-ı Harbe sevk edilmiştir. Ayrıca 13 Eylül 1903 tarihinde 2. ve 3. Ordu Müşirlikleriyle Siroz 9. Fırka Kumandanlığına, Manastır Kolordu Kumandanlığı Vekâletiyle Tırnovacık'da bulunan Ferik Sadık Paşa'ya hitaben gönderilen yazıda İsmail Paşa gibi görevini ihmal edenler olduğu belirlenirse gerekli cezaya çarptırılacağı bildirilmektedir (BOA., Y. PRK. KOM., 11/81).

Pirin müsademesini müteakip bölgede yapılan aramalarda bir mağara içinde saklanmış bir teksir makinesiyle matbu kitap ve çeşitli evraklarla birlikte bulunan haritaya el konurken başka bir mağarada külliyetli peksimet ele geçirilmiştir. Pirin ahalisinden olup firarda bulunan Dimitrov adlı eşkıyanın evinde bulunan 1.600 kıyve buğdaya da el konulmuştur. Gaduş Balkanında bir sayım memuru ile bir jandarma eşkıyalar tarafından şehit edilmiştir. İştib ve Kalkan-delen kazaları içindeki Bulgar köyleri ahalisinden olup eşkıyaya yardım ve yataklık edenlerin elinde bulunan silahların toplanması için komisyonlar kurulmuştur. Bu sırada Dambeni ve İsbetorya köylerinden muhtelif şekillerde 32 tüfekle 400 fişek ele geçirildiği gibi eşkıya Çakalarof'un mutemedi ve taraftarı olan Dambeni Köyü ahalisinin aman dileyerek silah teslim etmeye başlaması komiteyi oldukça zayıflatmıştır. Diğer taraftan Soroviç mıntıkasındaki Gorançova Köyünden çeteye yardım ve yataklık yapan bir eşkıya silahsız, üç eşkıya ise tüfekleriyle teslim olmakla birlikte bu gelişmeler, 22 Eylül 1903 tarihinde üst makamlara bildirilmiştir (BOA., Y. MTV., 251/84).

Gramos Balkanı eteklerinde dolaştığı haber alınan Çakalarof ve adamlarının tenkili için sevk edilen müfrezeler, Çakalarof çetesini kuşatıp temas sağlanmasına rağmen eşkıyaların yakalanmaya çalışıldığı, 24 Eylül 1903 tarihinde, gelen haberler arasında yer almaktadır. Ayrıca bu sırada Aposkiyo Köyünden 6'sı tüfek olmak üzere 16 muhtelif silahla 120 fişek teslim edilmiştir (BOA., Y. MTV., 251/130). Eşkıyalar Soğrad Köyü çiftliği bekçisini öldürmekle birlikte bu defa da firar etmeyi başaran Çakalarof ve çetesi hakkındaki takibat devam etmekte-

dir. Hudud-ı Yunaniye Kumandanlığından gelen 26 Eylül 1903 tarihli telgrafta belirtildiği gibi bu sırada Bihlişte'nin Rahova Köyünden 7, Graşdan Köyünden 9, Grava Köyünden 2 olmak üzere toplam 18 Bulgar eşkıya komiteden ayrılarak silahlarıyla birlikte teslim olmuştur. Çakalarof'un eşkıyalığa başladığı zaman topladığı yaklaşık 600 kişilik çetenin, yapılan ısrarlı takibat neticesinde, mevcudunun 70-80 kişiye düştüğü ve yakayı ele vermemek için dağlarda aç gezdikleri alınan haberler arasında yer almaktadır (BOA., Y. MTV., 251/153). Kısa bir süre sonra Çakalarof'un 250 adamıyla Prespe yöresindeki Besvina ve çevre köylerde dolaştığı haber alınmış hatta bir gece ansızın gelerek nahiyeye merkezi olan Nakoliç Köyünü basıp aman dileyen köy ahalisini dağa kaldırma düşüncesinde olduğu, Rembi Köyünden Dimitri Esperov tarafından ihbar edilmiştir. Bu haber üzerine 30 Eylül 1903 tarihinde Prespe Müdürü durumu Rumeli Vilayeti Umumi Müfettişliğine bildirince çetenin zararlarının önlenmesi ve eşkıyaların ortadan kaldırılması için asker sevk edilmesine karar verilmiştir (BOA., TFR. I. MN., 20/1911).

Razlık civarında bulunan Ubidim Köyü çatışmasında kalabalık olan eşkıyaya karşı koyabilecek yeterli askerî kuvvet bulunamadığı için yeni asker sevki istenirken Çakalarof'un takibine de devam edilmektedir. Çakalarof'un adamlarıyla birlikte Koğlat taraflarına geçtiği haber alınınca yöreye iki koldan asker sevk edilmiştir. Yapılan takibat ve baskı sonucunda sıkıştırılan eşkıyaların Prespe taraflarından İsmerdeş tarafına geçtiği 1 Ekim 1903 tarihinde üst makamlara bildirilmektedir (BOA., Y. PRK. ASK., 205/8). Çakalarof'u takip etmek üzere Kesriye'den çıkarılmış olan Kaymakam Fettah Bey kumandasındaki 1200 mevcutlu müfreze 2 Ekim 1903 tarihinde Koğlat tarafında komitenin kurduğu bir karakola tesadüf edince çatışma çıktığı gibi çatışmada karakolda bulunan 8 eşkıya öldürülmüştür. Bu eşkıyalara ait olan 8 silahla birlikte bir mavzer kasaturası, üç bomba, iki dinamit ve yemek pişirmek için kullandıkları üç kazanla, bir bakraç ve bir hayli kese ele geçirilmiştir. Çatışmanın başladığını haber alan Çakalarof, Koğlat Köyünün kuşatılmasına fırsat kalmadan beraberindeki asilerle birlikte Bakinya Balkanına doğru firar etmiştir (BOA., Y. PRK. ASK., 205/29; BOA., Y. PRK. ASK., 205/94). Yaşanan bu çatışma sonrasında Razlık ve Bakorit köyleri ahalisinden bir kısmı aman dilediği gibi özellikle Bakorit Köyü Bulgarları eşkıya tarafından kendilerine verilen 15 adet tüfeği teslim etmişlerdir. Küçük Tırnovi ile Sivri Tepe arasında eşkıyalarla yapılan çatışma sırasında Hatt-ı İmtiyaz üzerinden yapılan taarruza Bulgaristan Emaretince tepki gösterildiği gibi 4 Ekim 1903 tarihinde bildirildiğine göre çatışma esnasında öldürülen üç eşkıyadan birinin üzerinde zabıt elbisesi bulunmaktadır (BOA., Y. A. HUS., 458/115). Devam eden çatışma sırasında eşkıyadan 20'den fazlası daha öldürülürken üçü aman dileyerek teslim olmuştur. Çakalarof'un Koğlat Köyü civarında bulunan gözcüleri de öldürülenler arasında yer alırken Bakorit Köyünden 30 silah daha teslim edilmiştir. Çatışma sırasında üç Bulgar köyüyle birlikte kasaba içindeki 20 kadar Bulgar hanesi yandığı gibi eşkıyalar tarafından bir Müslüman şehit edilmiştir. Cisirisikras ve Galemence sırtlarındaki mağaralarda muşamba içine sarılmış 54 adet Rus Kapaklısı tüfekte çok sayıda fişek yanında 46 çuval peksimet ve 85 şişe lokman ruhu ele geçirilmiştir (BOA., Y. PRK. ASK., 205/38). Çakalarof çetesi takip edilirken Preşeva civarında 40 kişilik eşkıya grubuna tesadüf edilince çatışma başlamış ve çatışmada 10 neferi öldürüldüğü gibi bunların Sırp Komitesinden oldukları tespit edilmiştir. Eşkîyanın üç neferi de Tabanofca Köyünde ölü olarak bulunmuştur (BOA., Y. PRK. ASK., 205/45).

Kesriye Kazasının bazı köylerinde Rum tebaayı katletmeye başlayan Çakalarof, Postonte Köyünde birkaç kişiyi öldürdüğü gibi 11 Eylül 1903 tarihinde gece yarısı Rum Ortodoksların meskun olduğu Niçovişte Köyüne girerek Rum Papazı Hacı Lamirov ile köyün ileri gelenlerinden üç kişinin evini yaktırmıştır. Bu sırada köy ahalisi buğday ve mısır koçanları arasına saklandıklarından eşkıyalar bulabildikleri üç erkek ve üç yaşlı kadın ile iki kızı dağa kaldırmışlardır. Dağa kaldırılanlar, köyün biraz dışarısında gözleri oyularak cesetleri parça parça edilip öldürüldükleri gibi bir yaşlı kadın ile bir ihtiyar yanında elliye yakın kişinin cesedi bulunmuştur. Kozman adındaki Rum'un cinsel organını kestikten sonra süngü ile öldüren

eşkiyalar, dağa kaldırdıkları iki kızı ise kendi lehlerine habercilik yapmaları şartıyla serbest bırakmışlardır. Köy muhtarının eviyle çevresindeki evlere gazyağı döktükleri sırada askerin yetişmesiyle köy felaketten kurtarılmıştır. Prekopan Köyünde rahip ve papazı katlettiren Çakalarof, Rum ahaliden Tanev adlı bir kişinin burnunu ve dilini kesip gözünü oyduğu gibi can acısıyla sıçrayan Tanev ile dört saat kadar eğlendikten sonra parçalayarak öldürmüştür. Baskından kaçan yüzlerce Rum kadın ve çocuk sefalet içinde manastırlara sığınmak zorunda kalmıştır. Çakalarof'un yaptığı bu zulümlerin önünün kesilmesi isteğini içeren mektup Kesriye Metropolitliğinden adliye nezaretine gönderilmiştir. Bulgar gazetelerinde Bulgarların yaptığı baskı ve zulümlere hiç yer verilmezken yalnız Müslümanlar tarafından baskı yapıldığının yazılması üzerine tespit edilen gazetelere uyarıda bulunmak için 6 Ekim 1903 tarihinde mektup yazılmıştır (BOA., BEO., 2186/163903; BOA., TFR. I. MN., 24/2357/-1).

İlinden isyanından sonra bir taraftan eşkıyalık olayları devam ederken diğer yandan Avrupa diplomasisi Makedonya'daki reform politikasının yoğunlaştırılması gerektiği sonucunu çıkarmış hatta 1903 yılı Eylül ayı sonlarında Rusya devlet başkanı ile Avusturya imparatoru Mürzteg'de bir araya gelmiştir. İngiliz hükümetinden gelen memorandum da dikkate alınarak Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın çıkarları doğrultusunda uzlaşma anlamına gelen Mürzteg Kararları Osmanlı hükümetine iletilmek üzere 2 Ekim 1903 tarihinde İstanbul'daki Rusya ve Avusturya elçilerine gönderilmiştir (Adanır, 2001, 216). Tebliğ edilen kararlara başlangıçta karşı çıkılmasına rağmen bir süre sonra yapılan baskılara dayanamayan Abdülhamid, Mürzteg Programını kabul etmek zorunda kalmıştır. Reform sürecinde Jandarma tensikati görüntüsü altında Makedonya nüfuz bölgelerine ayrıldığı gibi Kosova ve Üsküp Sancağı Avusturya'ya, Manastır Sancağıyla Görice İtalya'ya, Selanik Sancağı Rusya'ya, Serez Sancağı Fransa'ya, Drama Sancağı ise İngiltere'ye tevdi edilmiştir (İrtem, 1999, 242).

Eşkिया Çakalarof bir türlü ele geçirilemediği gibi Kosta ile görüşen Miço Yanbud, 11 Ekim 1903 tarihinde Kosta'nın teslim olmak istediğini ve affedilirse Çakalarof'u öldürünceye kadar takip edeceğini taahhüt ettiğini bildirmektedir (BOA., TFR. I. MN., 21/2005). Bu arada 13 Ekim 1903 tarihinde Hudud-ı Yunaniye Kumandanlığından gelen yazıdan anlaşıldığı üzere Çakalarof'un adamlarından olup komiteden ayrılan, Vişani Köyünden 29, Balışor Köyünden ise 4 komiteci komitenin verdiği 33 silah ve 400 fişekle birlikte Kesriye Kaymakamı Fettah Bey ve Binbaşı Mahmud Efendi kumandasında bulunan müfrezelere teslim olmuşlardır. Aynı zamanda İstanice Köyünden 30 martini tüfek ile 200 fişek teslim alınmıştır. Ayrıca 3 tüfekle 35 dolu fişek ve 115 boş kovan toplanıp getirildiği gibi bu müfrezelerle birlikte hükümetin gönderdiği tahsilat memurları tarafından bu köy ahalisinden 19.000 kuruş tahsil edilmiştir (BOA., TFR. I. AS., 8/738). Bu arada teslim olan Beşotnice Köylü çete üyelerinin verdiği ve 16 Ekim 1903 tarihinde Mülkiye Müfettişliğine gönderilen bilgiye göre dört bir taraftan harekete geçirilen müfrezelerin baskısı sonucunda Viç mntikasında eşkıyalık yapan Çakalarof burada tutunamayacağını anlayınca çete efradının silahlarını toplamaya başladığı gibi Bulgaristan'a gideceğini söyleyip çete üyelerini serbest bırakmıştır (BOA., TFR. I. AS., 12/1169).

Çakalarof'un adamlarından olan Cerşince Papazı Kisema'nın komiteye silah temin ettiği müfrezeler tarafından haber alınca Kisema bir adet silahla yakalanmıştır. Bu köy civarında kurulan pusuya düşen komite çetesinden ikisi öldürülürken 13 kişi af dileyerek teslim olmuştur. Bunlardan 16 silahla birlikte 190 dolu fişek ve 135 kovan yanında bir mavzer ile dört fişek ve bir martini tüfek teslim alındığı gibi bu husustaki gelişmeler 21 Ekim 1903 tarihinde Rumeli Müfettişliğine bildirilmiştir (BOA., TFR. I. MN., 22/2188). Çakalarof çetesinin bayraktarı Dambeni Köyünden Yani Hristo ve arkadaşı Hristo Kosta'nın, Dratovani Köyünde saklandığı 25 Ekim 1903 tarihinde Umumi Müfettişlik tarafına haber verilmiştir. Dratovani Köyü 350 mevcutlu müfreze ile kuşatılınca bunlar firar ederek balkanlık alana doğru kaçmaya başlayınca pusuya düşüp silah çekmeleri üzerine ikisi öldürüldüğü gibi üzerlerinden iki uzun namlulu silah ile 125'er adet fişek çıkmıştır (BOA., TFR. I. MN., 23/2227). Kesriye Kazası içerisindeki

komitelere ve Çakalarof'a bağlı naçalniklerden birisi olan Dambeni Köylü Lazo Papa Trayko'da çeşitli vaatlerle elde edilen bir fedai tarafından öldürülünce 31 Ekim 1903 tarihinde eşkıyalığın ortadan kaldırılması için Çakalarof'un da yakalanması istenmektedir (BOA., Y. PRK. KOM., 12/37). Yine Çakalarof'un adamlarından olup Kesriye'nin Koğlat Köyünden İstoyan İvan'ın, kadın elbisesi giymiş olduğu halde silahlı olarak köy içerisindeki bir evde saklandığı muhbir tarafından ihbar edilince takibatı sürdüren Avlonya Taburu Yüzbaşısı Mehmet Efendi'nin çabaları ile ev basılarak İstoyan İvan öldürülmüştür. Gabreş, İsmerdeş, Breznice ve Koğlat köyleri eşkıya tarafından yakıldığı gibi bu köylerden iki martini ve bir kırma tüfek başta olmak üzere 49 silah teslim edildiği Hudud-ı Yunaniye Kumandanlığı tarafından 1 Kasım 1903 tarihinde Rumeli Müfettişliğine bildirilmiştir (BOA., TFR. I. MN., 24/2315; BOA., TFR. I. AS., 9/840). İstoyan İvan'ın öldürülmesi üzerine Koğlat Köyü ahalisi 16 yaşında bir çocuğun asker tarafından götürülerek sorgusuz sualsiz katledildiğini ve 5 gün zarfında silah teslim etmezler ise köyün yakılacağına dair askerlerin tehditte bulduklarını ve 115 koyunlarının asker tarafından kesilip yendiğini ileri sürmüşler ancak yapılan araştırma sonucunda iddianın asılsız olduğu tespit edildiği gibi hazırlanan rapor Manastır Umumi Müfettişliğine gönderilmiştir (BOA., TFR. I. AS., 9/878).

Çakalarof ve altı adamının silahlarıyla elbiselerini alarak Yunanistan'a firar etmek üzere İsmerdeş Köyünden hareket ettikleri haberi gelmesine rağmen (BOA., TFR. I. MN., 24/2368) bir süre sonra Borboçka Nahiyesinde barındıkları tespit edilmiştir. Kesriye Kazasına bağlı olmakla birlikte buraya 14 saat mesafede bulunan Borboçka Nahiyesinin etrafı boş, dağlık ve balta görmemiş ormanlarla kaplı olup eşkıyaların barınmasına elverişli bir yerdir. Nahiye de posta, telgraf ve karakol bulunmadığı gibi altı jandarma ile güvenlik sağlanmaya çalışılmaktadır. Geçmişte Rum eşkıyalarının yatağı olan Borboçka bu defa Bulgar eşkıyalarından Çakalarof'un barınabildiği bir yer haline gelmiştir. Âdeta bir mahrumiyet bölgesi olan nahiyenin kazaya dönüştürülmesi için 5 Kasım 1903 tarihinde nahiye müdürü tarafından Rumeli Umumi Müfettişliğine gereği bildirilirken güvenlik için de yeterli miktarda asker talep edilmektedir. (BOA., TFR. I. MN., 28/2722).

Rumeli Vilayeti Umumi Müfettişliğine 6 Kasım 1903 tarihinde gönderilen yazıdan anlaşıldığı gibi Çakalarof'un Yanya yoluyla Avlonya'ya buradan deniz yoluyla İtalya'ya ve oradan da kara yoluyla Avusturya'ya uğradıktan sonra Bulgaristan'a gideceği haber alınmıştır. Bu gelişmeler üzerine Yanya ve çevresi ile haberleşilerek Çakalarof'un geçmesine fırsat verilmeden yakalanması için Manastır ve Kesriye Hudud-ı Yunaniye Kumandanlığına telgraf çekildiği gibi buradan da 7 Kasım 1903 tarihinde Yanya Kumandanlığına gerekli bilgi verilmiştir (BOA., TFR. I. AS., 9/860). Hudud-ı Yunaniye Kumandanlığından Manastır Umumi Müfettişliğine çekilen 11 Kasım 1903 tarihli telgraftan anlaşıldığı üzere Çakalarof'a bağlı çete yörede himaye edilip saklanmakta ise de Lazo Papa Trayko'nun ölü olarak ele geçirilmesine yardımcı olan sadık bir muhbir tarafından Çakalarof takip edilmektedir (BOA., TFR. I. AS., 9/871). Öldürülen Lazo Papa Trayko, Çakalarof'un en önemli adamlarından olup ortadan kaldırılması için 50 altın vaat edilmiş ancak ortadan kaldırılmasına rağmen altınlar verilmemiştir. Vaat edilen altınlar verilmeyince Çakalarof hakkında girişilecek teşebbüsün iptal edildiği Kesriye Rum Metropolitine bildirilince Hudud-ı Yunaniye Kumandanı Ferik Hüsnü Paşa'ya hitaben çıkarılan yazıda bu hususta bir vaat var ise bahsedilen meblağın temin edilerek verilmesi emredilmiştir (BOA., TFR. I. AS., 9/897).

Her yerde aranan Çakalarof, silahlı olarak Yunanistan'a geçip Tırhala tarafından Trieste yoluyla 18 Kasım 1903 tarihinde Belgrat'a gitmiş ve burada dört gün kaldıktan sonra Sarafof'un Sofya'da olduğunu öğrenince oraya hareket etmiştir. Görice Mutasarrıflığı tarafından Çakalarof'un Sofya'da olup olmadığı araştırılırken (BOA., TFR. I. MN., 27/2609) Boris Sarafof'un eşkıyalık hususunda gösterdiği girişimler üzerine fesat erbabı tarafından Sofya'da bir ziyafet verileceği Bulgaristan Komiserliği tarafından bildirildiği gibi Kesriye Kazasındaki çetelerin reisi voyvoda

Çakalarof da Sofya'ya gelmiş ve eşkıya reislerinin katıldığı büyük bir toplantı yapılmıştır. Önde gelen komitecilerin katılımıyla verilen konferansta, ilkbahardan, yapılan toplantı anına kadar devam eden eşkıyalık hareketi hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur. Takip edilecek yeni harekât hususunda alınacak kararlar tartışıldığı gibi bundan sonra diğer komitelere eşdeğer sayılan Sarafof ve Sunçef komitelerinin, lağvedilmiş olan merkez komitesine destek vermeye çalışılacakları alınan kararlar arasında yer almaktadır. Verilen ziyafete Sarafof ve adamlarıyla birlikte gazetecilerde katılmıştır. Bu dönemde gazeteler komitecilerin görüşlerini ifade etmek için kullandıkları önemli bir propaganda aracı olduğu gibi Çakalarof, Belgrat'ta bulunduğu dönemlerde gazetelere demeç vermeyi de ihmal etmemiştir. Sofya'da yapılan toplantıda Sarafof'un yaptığı konuşma yanında Çakalarof'un da konuşması gazetelerde yayınlanmıştır. Toplantı için Sofya'ya gelen fesat topluluğu çevredeki hanlara dağıtılırken toplanan yardımlarla işleri karşılandığı gibi verilen bilgiye göre bunların mevcutları 2000'den fazladır. Bu dönemde Sofya'da bulunan eşkıya topluluğu burada da boş durmamış hatta Sofya'ya gelen Kırşovalı bir ihtilalci ile voyvoda Vase Pehlivanov, sebebi belli olmamakla birlikte bu sırada eşkıyalar tarafından öldürülmüştür (BOA., Y. MTV., 253/68).

Sofya'da yapılan bu geniş katılımlı toplantıdan sonra Çakalarof'un bazı çete reisleri ile beraber Belgrat'a gittiği tespit edilmiştir. Sarafof'un da Belgrat'a gideceği hatta Sırp Yesic reisliğinde beş on güne kadar bir cemiyet kurularak Sırp ve Bulgar komitelerinin hareketlerine dair müzakerede bulunulacağı 28 Kasım 1903 tarihinde Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine gerekli araştırmayı yapmak ve bilgi almak üzere daha önce Manastır'da bazı hizmetlerde istihdam edilen bir Sırp, Rumeli Vilayeti Umumi Müfettişliğince Belgrat'a gönderildiği gibi Bulgar Sefaretince de gerekli araştırmanın yapılması istenmektedir (BOA., BEO., 2227/167024). Çakalarof, Sarafof ve diğer komitecilerin görüşmesi hakkında bilgi almak üzere Belgrat'a gönderilen Sırp, Belgrat'tan gerekli bilgiyi alarak dönmekle birlikte verdiği bilgiye göre Sırbistan'da Vilayet-i Selâse Bulgarlarından yaklaşık 2000 kişi bulunduğu gibi bunların Sırp hükümeti ve fesat erbabıyla ittifakı sağlanmaya çalışılmaktadır. Sarafof'un, Bulgar ve Sırp komite reisleri yanında Sırp ricali ile yaptığı görüşme sonunda Londra'ya gitmesine karar verilmiştir. Yapılan görüşmelerde Sırp hükümetiyle ittifak zemini arandığı gibi ilkbaharda yapılacak saldırı için İngiltere, Fransa ve İtalyan hükümetlerinin tutumları yanında ne gibi yardımlarda bulunabileceklerini öğrenmek gerektiğinden Sarafof, Londra'ya giderken Sırbistan Kralı da kardeşini Fransa'ya göndermiştir. İtalya'daki sefirini de Belgrat'a çağırarak gerekli talimatı verdikten sonra geri gönderen Sırp Kralı, Londra'daki sefirine de Sarafof ile görüşmesi ve gerekli teşebbüste bulunması için emir vermiştir. Bu arada 29 Aralık 1903 tarihli yazıda Sırp, Bulgar ve Karadağ hükümetlerinin birlikte hareket edecekleri bildirilmektedir. Sırbistan'da yapılan görüşmelerde alınan diğer kararlara bakıldığı zaman dinamit imaline devam edilecek, isyan sırasında Vilayet-i Selâse'deki Sırbistan jandarmaları silahlı olarak firar edip eşkıyaya katılacak, polisler ise görevlerinde kalıp eşkıyalar lehinde casusluk yapacaktır. Sarafof'un Londra'dan, kralın kardeşinin de Fransa'dan dönmesiyle kesin karar verilecektir (BOA., Y. A. HUS., 463/43).

Makedon liderlerin büyük çoğunluğu 1904 yılı başlarında tekrar Sofya'da toplandıkları zaman toplantı, örgütte üye ve yapı değişikliği için baskı yapan Yane Sandanski liderliğindeki sol Serez grubu ile bir isyanı destekleyen ve devrimci pozitivistler olarak adlandırılan Hristo Matof etrafında bulunan ılımlıların mücadelesine dönüşmüştür. Hatta Sandanski'nin etrafındaki-ler örgütün gelecekteki faaliyetleri için ilkeleri belirlemek üzere Dimo Hacı Dimov ve Dimitir Stefanof'dan oluşan iki kişilik bir komisyonun kurulmasını da sağlamışlardır (Adanır, 2001, 214-215). Sofya'daki toplantıdan sonra Çakalarof ile Dimitri Zağrafof, Koçev Yorgi ve Bulgar komitesi üyelerinden Karadağlı Çevkoviç Belgrat'a geldikleri gibi Sırp Propaganda Cemiyeti Şube Müdürü Simic ve Balkanlarda propaganda yapan Panславistlerle görüşmüşlerdir. Sarafof, Belgrat'a dönünce müttefiklerin katılımı için bir program hazırlanmakla birlikte Babıali tarafın-

dan Sırp hükümeti nezdinde yapılacak bir girişimle bu ittifak düşüncesinin sonuçsuz bırakılabileceği 17 Ocak 1904 tarihinde Belgrat Sefiri tarafından sadarete bildirilmiştir (BOA., Y. A. HUS., 464/78).

Sarafof, Avrupa'dan dönmediği gibi 29 Ocak 1904 tarihinde Çakalarof, Hasköy Bulgar Mektebine gelerek komite mensuplarına hitaben bir konuşma yapmış ve aldığı talimat üzerine buradan Sofya'ya gitmiştir. Çakalarof konuşma yaptığı gün Hasköy'e gelen yaklaşık 500 kadar komite taraftarı ertesi gün silahsız olarak sokaklarda dolaşmaya başlamıştır. Seraskerlik tarafından derhal gerekli araştırma yapılmış ve Çakalarof'un amacının Edirne'de kargaşa çıkarmak olduğu tespit edilmiştir (BOA., A. MTZ. (04), 111/78). Bir süre sonra İtalya'da bulunan Çakalarof'un Korfu'ya gideceği buradan da Yunanistan'a geçerek Osmanlı hududuna girip Kesriye tarafına geleceği haber alındığı gibi bu haber 22 Mart 1904 tarihinde Selanik vilayetine bildirilmiştir. Yaşanan gelişmelerden sonra hudut üzerinde gerekli tedbirler alındığı gibi bütün pasaportların incelenmesi ve şüphelilerin yakalanması gerektiği yerel hükümetlere yazılmıştır (BOA., BEO., 2298/172278).

Çakalarof, Osmanlı topraklarına tekrar girmeye çalışırken adamlarından Hacı Paskal, İslam köylerinin yakılması ve yağmalanmasıyla iki müslümanın katledilmesinden dolayı arandığından yakalanarak gerekli kanuni işlemin yapılması için 30 Mart 1904 tarihinde yazı çıkarılmıştır (BOA., TFR. I. M., 3/271). Sınırı geçerek Kesriye tarafına gideceği haber alınan Çakalarof hakkındaki rivayet 5 Nisan 1904 tarihinde Kesriye Kaymakamlığınca da doğrulanmış olup yapılan takibatın sürdürüldüğü belirtilmektedir (BOA., TFR. I. MN., 36/3569). Çakalarof'un Bulgaristan'da olduğu düşünüldüğünden Varna Tüccar Vekaletine sorulmuş ancak zabita tarafından Varna'dan uzaklaştırıldığı 19 Nisan 1904 tarihinde Bulgaristan Komiserliğince sadarete bildirilmiştir (BOA., A. MTZ. (04), 113/19; BOA., Y. PRK. MK., 18/79).

Hudud-ı Yunaniye Kumandanlığının 10 Haziran 1904 tarihli yazısına göre Çakalarof'un arkadaşlarından olup komite eşkıyalarından Aposkiyo Köylü Ustoyan, Kesriye Bulgar Papazının evine girince onu izleyen muhbir tarafından ihbar edilmiştir. Papazın evinden çıkarken polis devriyesi tarafından yakalanan Ustoyan, hükümete teslim edilmiştir (BOA., TFR. I. AS., 18/1783). Yine Çakalarof'un arkadaşı Pandoklaşef ile komite reislerinden Varnalı Popof'un Kesriye mintikasında buldukları ve karışıklık çıkaracakları muhbirler tarafından haber verilmekle birlikte bunların yakalanması için gerekli tedbirlerin alınmasıyla ilgili 26 Haziran ve 23 Aralık 1904 tarihlerinde Hudud-ı Yunaniye Kumandanlığından iki defa yazı gönderilmiştir (BOA., A. MTZ. (04), 118/31; BOA., TFR. I. AS., 18/1798). Bir türlü yakalanamayan voyvoda Çakalarof ile İstefan Kalfa adlı eşkıyaların Filibe'de toplandıkları haber alınmış ancak ne görüşükleri belirlenememiştir. Mihail Gerçikof'un da bu sırada Edirne'ye gelerek 18 çete tertip ettiği 5 Ocak 1905 tarihinde sadarete bildirilmiştir (BOA., A. MTZ. (04), 125/19).

Makedonya İç Devrim Örgütü içinde 1905 yılında ılımlı bir muhtariyet isteyen Damien Gruev, Bulgaristan yanlısı bir siyaset izleyen Boris Sarafof ve farklı unsurları bir araya toplayarak Makedonya'nın bağımsızlığı için çalışan Jane Sandanski liderliğindeki sol görüşlü Serez grubu olmak üzere üç ayrı grup bulunmaktaydı. Bu üç grup arasında hâkimiyet mücadelesi devam ederken Bulgar, Yunan, Sırp, Arnavut ve Ulah komiteleri de kendi çıkarları doğrultusunda faaliyetlerini arttırdınca Makedonya amansız bir mücadelenin içerisinde kan gölüne çevrildi (Tokay, 1996, 53-56; Özçelik, 2006, 13-14).

Yaklaşık iki yıl aradan sonra yeniden ortaya çıkan Çakalarof'un 24 Kasım 1907 tarihinde Hatt-ı İmtiyaza doğru gittiği ve orada bekleyen 60 kişi ile birlikte Belçene mevkiinden Selanik'e geçeceği Bulgaristan Komiserliğinden bildirilirken geçişin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA., TFR. I. AS., 54/5302). Hatt-ı İmtiyazı geçme teşebbüsünde bulunacağı haberi üzerine bir türlü ele geçirilemeyen Çakalarof'un fotoğrafları Bulgaristan Komiserliğinden Rumeli Vilayeti Umumi Müfettişliğine ulaştırıldığı gibi burada çoğaltılan fotoğraflar, 15 Aralık 1907 tarihinde Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine gönderilmiştir (BOA., TFR. I.

AS., 54/5386). Çakalarof'un ise Sofya'ya gittiği ve buradaki fesat cemiyetinin zorlaması üzerine 100'den fazla adamıyla hududa tecavüz ederek İsmilos taraflarında dolaştığı tespit edilmiştir. Yakın zamanlarda Kesriye taraflarına geçeceği Bihlişte Müdürlüğünden haber alınmakla birlikte Kesriye ve Kırka Kumandanlıklarına gerekli bilgi verilirken aynı zamanda durum 18 Mart 1908 tarihinde Görice Mutasarrıfı Alaaddin tarafından vilayete de bildirilmiştir (BOA., TFR. I. MN., 159/15884).

Özellikle Mürzteg Programında yer alan “*Nahiyelerin milliyetlere göre yeniden düzenlenmesi*” maddesini kendilerine göre yorumlayan Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan bu noktaya daha fazla önem vererek komiteleri yeniden harekete geçirip Türklere olduğu kadar birbirlerine de taarruz ediyorlardı (İrtem, 1999, 256). Reform süreci boyunca Makedonya'daki karışıklıklar devam ettiği gibi sadece 1908 yılında 1.080 kişi ayaklanmalar sırasında hayatını kaybetmiştir. Bunlardan 649'u Bulgar, 185'i Yunan, 39'u Sırp, 36'sı Ulah, 130'u Müslüman olduğu gibi 40'ı jandarma ve askerdi. Sadece Manastır çevresinde eylem yapan 39 çete bulunuyordu. Bunlardan 23'ü Bulgar, 10'u Yunan, 6'sı da Sırp çetesi olup bu sayıya Ulah, Türk-Arnaut ve düzensiz çeteler dahil değildi (Tokay, 1996, 71-72).

Jön Türkler, 1907 ve 1908 yılları içerisinde yaptıkları mücadele ile Makedonya'da çete faaliyetlerini durdurmayı büyük oranda başardılar. İç örgüt'ün kurucularından Damien Gruev, 1907 yılının başlarında Osmanlı birlikleriyle girdiği bir çatışmada öldürülünce örgüt Makedonya'da ciddi derecede güç kaybetti. Bunun yanında sağ ve sol kanatlar arasında gittikçe şiddetlenen çatışma sonrasında örgütün en tanınmış liderlerinden Boris Sarafof ve İvan Garvanof, 1907 yılı Aralık ayı içerisinde Sandanski'nin yoldaşı Panica tarafından öldürülünce iç örgüt daha da zayıfladı. Jön Türklerin çabalarıyla iç örgütün Serez grubu ile bağlantı kurulduğu gibi yapılan görüşmeler sonucunda Makedonya'daki çeteciliğin sona erdirilmesi kararlaştırıldı. Genç Türkler, Sandanski taraftarları ve yerel Rum komitesinin temsilcileri Nevrekop'ta 14 Temmuz 1908'de ortaklaşa bir programın tasarısını hazırlarlarken Anayasanın 24 Temmuz 1908'de yürürlüğe konmasıyla aniden Makedonya dağlarında barış hakim oldu. Bulgar çetelerinin çoğu anayasa üzerine yemin etmek için vilayet merkezleri olan Manastır, Selanik ve Üsküp'e girdiler (Adanır, 2001, 262-263; 266-267).

Meşrutiyetin ilanından önce Makedonya İhtilal Komitesi Verhovistler, Sandanistler ve Matof kumpanyası olmak üzere üçe ayrılırken Meşrutiyetin ilanından sonra, Makedonya'ya sahip olmak isteyen Bulgar Hükümeti tarafından, komitelerin bünyelerindeki çeteler yeniden devreye sokulmuştur. Verhovistler Bulgaristan'dan aldıkları silah ve para yardımı ile Makedonya ahalisine Bulgar hükümetinin maksadını telkin etmeye çalışırken Sandanistler bunlara muhalefet etmekle birlikte farklı bir yolla aynı maksada hizmet etmekteydiler. Makedonya'nın elden gideceği korkusuyla tedirginlik yaşayan Bulgar sarayının ilk işi asker ve voyvodaların katılımıyla yeniden düzenlenen çeteleri ve Verhovistleri harekete geçirmek oldu. İki ay içinde faaliyete başlayan Verhovist Komitesi Selanik'te Sandanski aleyhinde iki defa suikast düzenledi. Bulgaristan İstihbarat memurunun Mayıs ayı içerisinde hazırlayıp 30 Mayıs 1910 tarihinde gönderdiği rapora göre bu suikastlardan birisi Kesriye Voyvodası Çakalarof tarafından tertip edilmiş ancak başarı sağlanamamıştı (BOA., DH. MUİ., 93/49). Uzunca bir süre Makedonya gündemini meşgul eden Çakalarof hakkında bu suikast olayından sonra belgelerde herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün değildir.

Balkan Harbine kadar devam eden Makedonya meselesi Avrupa karikatürlerine konu olduğu gibi Avrupalılar çoğu kez durumu kendi bakış açılarıyla karikatürize etmişlerdir. Karikatürlerde Bulgaristan'ın doğuşundan Makedonya'daki kargaşa ortamına, Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden koparılma istenmesinden Avrupalı devletlerin duruma müdahalesine, hilale yapılan saldırıdan hilalin düşüşüne kadar dönem içerisinde Makedonya ile ilgili çok sayıda tasvir yer almaktadır. Makedonya salatası adlı karikatürde hakim olan toz bulutu içerisinde herkes birbirine girmiş olarak tasvir edilirken hilal, haç, başlık, kafa, ayak ve kopan bir

elde kalmış kılıç havada uçuşan nesnelere. Toz bulutunun önündeki ikinci bir tasvir grubunda ise ağızlıklar, terlikler, dişler, gözler, kulaklar, kırılmış şişe ve boş bir kutu tasvir içerisindeki diğer unsurlardır (Alkan, 2006, 192-229).

Babıali'ye göre Makedonya sorununun çözümü için Avrupa durumu Sofya, Belgrat ve Atina hükümetlerine anlatarak bunların çetelere silah ve para vermesini engellediği takdirde düzen kendiliğinden gelecektir (İrtem, 1999, 267). Makedonya isyanlarının bastırılmasında ve düzenin sağlanmasında Rumeli Vilayetleri Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın aldığı tedbirlerin önemli katkıları olduğu gibi Makedonya'nın Meşrutiyete kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalması sağlanmıştır (Uzer, 1987, 158-159). Meşrutiyetin ilanı ile Makedonya, Osmanlı Devleti'ne bir süre daha bağlı kalmış ancak Balkan Harbi neticesinde kesin olarak kaybedilmiştir (İrtem, 1999, 269).

Sonuç

Osmanlı Devleti için Doksanüç Harbi sonrasında Balkanlarda oluşturulan mevcut durum yeni sorunların doğmasına zemin hazırladığı gibi yeni kopmalara da yol açmıştır. Özellikle Balkanlarda en stratejik noktalardan birisi olan Makedonya, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın olduğu kadar bunların güdümündeki Bulgar, Sırp ve Yunan hükümetlerinin de sahip olmak için mücadele ettikleri bir yer olmuştur. Böylece Balkan ulusları kurdukları çetelerle çıkarları doğrultusunda bölgeyi kendi ülkelerinin sınırlarına katmak için amansız bir mücadeleye tutuşmuşlardır. Bu mücadele sırasında birbirlerine ve çoğunlukla Türklere taarruz eden çeteler Makedonya'yı kan gölüne çevirmişlerdir.

Bulgar hükümeti tek başına Makedonya'ya sahip olmak isterken komiteleri ve çeteleri devreye sokmuş ancak komite liderleri çoğu zaman kendi başlarına hareket edip Türklerin ve diğer rakip milletlerin meskun olduğu köyleri yakıp yıkmışlardır. Bulgar komiteleri zaman zaman Makedonya'da izlenecek politika konusunda toplantılar yapsalar da tek bir lider etrafında birleşmemişlerdir. Bu durum bir anlamda Makedonya'daki Bulgar isteklerinin sürüncemede kalmasına neden olmuştur.

Konumuzu teşkil eden Çakalarof, Makedonya'nın en etkili voyvodalarından birisi olup Sarafof ile birlikte hareket ettiği gibi Kesriye çevresinde görev almasına rağmen çete faaliyetleriyle Makedonya içerisinde ayak basmadık yer bırakmamış hatta uyguladığı yöntemleri vahşice olup komite korkusunu rakip ahali arasında yerleştirmeye çalışmıştır. Çeteler, Makedonya'da resmi binalara saldırmaktan köprüleri ve yolları havaya uçurmaya, adam kaçırmadan fidye almaya, köyleri yakıp yıkmaktan insanları vahşice katletmeye kadar her yola başvurulurken tam bir dram yaşanmasına sebep olmuşlardır. Osmanlı Devleti asiler üzerine asker sevk etmiş ancak asiler küçük birliklere ayırdıkları çetelerle aynı anda Makedonya'nın her tarafında isyana kalkışıp eşkıyalık yaparlarken askerlerle çatışmaktan geri kalmadıkları gibi çoğu kez köy ahalisinden destek almışlardır.

Bulgaristan hükümeti tarafından para, silah ve mühimmat desteğini alan komiteler, Makedonya'da huzur ve asayiş bozarken huzurun Bulgar hükümetince sağlanabileceği intibasını uyandırmaya çalışmışlardır. Çete faaliyetleriyle kan gölüne çevirdikleri Makedonya'da yaptıkları vahşeti çoğu zaman Türklerin üzerine atıp Avrupa kamuoyunda Türklerin Bulgarları katlettiği şeklinde propaganda yapmışlardır. Bulgar gazetelerinde çetelerin yaptığı vahşete hiç yer verilmezken Türklerin Hristiyanları katlettiği şeklinde propaganda yazıları yayınlanmıştır. Makedonya'da çıkan olaylarla aradığı fırsatı yakalayan Rusya devlet başkanı ve Avusturya-Macaristan İmparatoru hazırladıkları Mürzteg Kararları ile reform adı altında Makedonya'daki dengeleri kendi lehlerine değiştirmeye çalışırken diğer devletlere de Makedonya'da nüfuz bölgeleri tahsis edilmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa'nın müdahalesine karşı Rumeli'ye bir Umumi Müfettiş tayin etmiş ancak bir süre sonra baskılara boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Bulgar komiteler arasındaki anlaşmazlık Makedonya'daki süreci uzattığı gibi buna sebep

olan bir diğ er önemli faktör de Makedonya'ya sahip olmak isteyen etnik unsurlar arasındaki çatış malarıdır. Makedonya'daki ç etelerin kullandığı silahlar Bulgaristan üzerinden sevk edilmekle birlikte ele geçirilen silahlara bakıldığı zaman martini, mavzer ve Rus kapaklısı adı verilen silahların patenti düşün üldüğü zaman iş in vahameti açıkça ortaya çı kmaktadır. Ç etelerin baskın larda ve çatış malarda bu silahlar yanında dinamit, bomba ve top kullandıklarını da görmek mümkündür. Ele geçirilenler arasında lokman ruhu denen eter, teksir makinesi, basılı kitaplar, haritalar ve evraklar bulunmaktadır. Makedonya'da yaşanan çatış ma, kıtal, baskın, vahş et ve suikastlar sonucunda çok sayıda insan hayatını kaybederken binlercesi evsiz ve barksız kalarak göç etmek zorunda kalmıştır. Zira Bulgarların bu vahş et ve kıyımı uygularken temel amaçlarının Bulgar ahali dışında kalanları zoraki göç ettirerek demografik yapıyı kendi lehlerine değı ş tirmek olduğu söylenebilir.

Ekzarhhane ile Patrikhane arasındaki mücadelenin de çatış malarda belirleyici rol oynadığı görülmürken taraflar çoğu zaman düş manının düş manı dostumdur mantığı ile hareket etmiş lerdir. Bu çerçevede Yunan metropolitleri rakip olarak gördükleri Bulgar eş kıyaları ihbar etmekten geri kalmazlarken Bulgar ç eteler ise Rum metropolitleri öldürtmek için giriş imlerde bulunmuş lardır. Sırlarda kurdukları ç etelerle Makedonya'daki yerlerini almış lar hatta bir süre sonra Bulgar komitecilerin giriş imi ile Sırp hükümeti nezdinde anlaş ma zemini de aramış lardır. İttihat ve Terakki mensuplarının harekete geçmesiyle 1907'den itibaren önde gelen komite reislerinin ortadan kaldırılmış olması hatta komitecilerin birbirlerine düşmeleri üzerine ç etelerin gücü önemli ölçüde kırılmış tır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın aldığı tedbirler süreci Meş rutiyete kadar uzatırken İttihatçıların aldığı önlemler ve meş rutiyetin ilanıyla Balkan savaşlarına kadar Makedonya, Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Osmanlı Devleti ile Balkan Ulusları arasında 1912'de yapılan Balkan Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'nden koparılan Makedonya, Balkan Ulusları arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşım sonunda özellikle Kosova, Batı Trakya ve Rodoplar yöresinde çok sayıda Müslüman Türk, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan sınırları içerisinde kaldığı gibi yankıları günümüze kadar devam eden sorunlara da zemin hazırlanmıştır. Nitekim Türk unsur Makedonya'da çoğunlukta iken yaşanan bu kopuş la birlikte farklı devletlerin sınırları içerisinde azınlıkta kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Adanır, F. (2001). *Makedonya sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Alkan, N. (2006). *Avrupa karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı imajı*. İstanbul: Selis Kitaplar Yayınları.
- Altıntaş, A. (2005). Makedonya sorunu ve çete faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 69-91.
- Anderson, M. S. (2001). *Doğu sorunu 1774-1923 uluslararası ilişkiler üzerine bir inceleme*. (Çev. İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1999). *19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1983). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*. I, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Aydın, M. (1989). Arşiv belgeleriyle Makedonya'da Bulgar çete faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları*, 9, 209-234.
- Bakırcılar, N. A. (2011). Makedonya sorunu hakkında bir risale, Makedonya mes'elesi ve Balkan Harb-i ahiri. *History Studies*, 3/1, 15-43.
- Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılâbı tarihi*. I, Kısım, 1, Ankara: TTK Yayınları.
- Beydilli, K. (1989). II. Abdülhamid devrinde Makedonya meselesine dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 9, İstanbul, 77-99.
- Ekici, N. (2006). Bulgar devletinin gelişmesi (1878-1908). *Balkanlar El Kitabı*, 1, 528-541, KaraM & Vadi Yayınları.
- Ercan, Y. (2007). *Toplu eserler: II Rumlar ve diğ er müslüman olmayan topluluklar*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

- İnalçık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar meselesi*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- İrtem, S. K. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Makedonya meselesi Balkanların kördüğümü*. (Yay. Haz. Osman Selim Kocahasanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları.
- Jelavich, B. (2006). *Balkan tarihi (18. ve 19. yüzyıllar)*. (Çev. İhsan Duru-Haşim Koç-Gülçin Koç), 1, İstanbul: Küre Yayınları.
- Jelavich, B. (2006). *Balkan tarihi 20. yüzyıl*. (Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur), 2, İstanbul: Küre Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı tarihi*, 8, Ankara: TTK Yayınları.
- Karpat, K. H. (2004). *Balkanlar'da Osmanlı mirası ve ulusçuluk*. (Çev. Recep Boztemur), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Köse, O. (2006). Bulgaristan emareti ve Türkler (1878-1908). *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1/2, 259-302.
- Oğuz, S. (1988). *Osmanlı vilayet idaresi ve doğu Rumeli vilayeti (1878-1885)*. İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık.
- Özçelik, S. (2006). *Balkanlarda kimlik arayışı ve Bulgar terör örgütünün anatomisi*. İstanbul: İlgı Yayınları.
- Saatçi, M. B. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Makedonya sorunu. *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, Ankara, 45-70, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Saatçi, M. B. (2002). XIX. yüzyıl sonunda Makedonya sorunu ve Makedonya'da kurulan örgütler. *Türkler*, 13, 108-117: Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Saatçi, M. B. (2006). Makedonya sorunu. *Balkanlar El Kitabı*, 1, 553-567, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları.
- Şentürk, M. H. (1992). *Osmanlı devletinde Bulgar meselesi (1850-1875)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Taştan, Y. K. (2006). Balkanlarda ulusçuluk hareketleri. *Balkanlar El Kitabı*, 1, 413-445, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları.
- Tokay, G. (1996). *Makedonya sorunu*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Uzer, T. (1987). *Makedonya eşkıyalık tarihi ve son Osmanlı yönetimi*. Ankara: TTK Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikalari (BOA)

- BOA., Sadaret eyalet-i mümtaze Bulgaristan evrakı (A. MTZ. (04)): 88/105; 91/37; 91/49; 91/104; 97/58; 98/47; 98/96; 107/52; 111/78; 113/19; 118/31; 125/19.
- BOA., Babıali evrak odası evrakı (BEO.): 2085/156326; 2126/159435; 2128/159536; 2130/159724; 2186/163903; 2227/167024; 2298/172278.
- BOA., Dahiliye muhaberat-ı umumiye idaresi evrakı (DH. MUI.): 93/49.
- BOA., Rumeli müfettişliği sadaret evrakı (TFR. I. A.): 10/918; 13/1246.
- BOA., Rumeli müfettişliği jandarma müşiriyet ve kumandanlık evrakı (TFR. I. AS.), 6/510; 6/511; 7/686; 8/738; 9/840; 9/860; 9/871; 9/878; 9/897; 12/1169; 18/1783; 18/1798; 54/5302; 54/5386.
- BOA., Rumeli müfettişliği müteferrika evrakı (TFR. I. M.): 3/271.
- BOA., Rumeli müfettişliği manastır evrakı (TFR. I. MN.): 10/910; 14/1350; 20/1911; 21/2005; 22/2188; 23/2227; 24/2315; 24/2357/-1; 24/2368; 27/2609; 28/2722; 36/3569; 159/15884.
- BOA., Yıldız sadaret hususi maruzat evrakı (Y. A. HUS.): 450/60; 458/115; 463/43; 464/78.
- BOA., Yıldız mütenevvi maruzat evrakı (Y. MTV.): 243/24; 246/76; 248/51; 250/136; 251/84; 251/130; 251/153; 253/68.
- BOA., Yıldız perakende evrakı askeri maruzat (Y. PRK. ASK.): 205/8; 205/29; 205/38; 205/45; 205/94.
- BOA., Yıldız perakende evrakı komisyonlar maruzatı (Y. PRK. KOM.): 11/81; 12/37.
- BOA., Yıldız perakende evrakı müfettişlikler ve komiserlikler tahrirâtı (Y. PRK. MK.): 18/79.